Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національній університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

з теми: **«МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ РОСІЙСЬКО-ЯПОНСЬКОЇ ВІЙНИ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ»**

Виконав: здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
студент групи IstP2-B22
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
за ОПП Середня освіта (Історія та правознавство)
денної форми навчання
Нікіта САВЄНКОВ

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Сергій КОПИЛОВ

Рецензент:
_____
_____
____

Кам'янець-Подільський – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП……..…….4

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ 6

1.1.Історіографія проблеми……....6

1.2.Джерельна база……8

1.3. Методологічні засади роботи……13

Висновок до розділу……...17

РОЗДІЛ 2. РОСІЙСЬКО-ЯПОНСЬКОЇ ВІЙНИ 1904–1905 рр.: ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕБІГ ПОДІЙ 18

2.1. Причини та хід військових подій…….18

2.2. Український вимір російсько-японської війни……...…22

2.3. Соціально-політичні наслідки конфлікту в контексті світової історії.25

Висновок до розділу……...27

РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ 29

3.1. Аналіз навчальних програм та підручників зі всесвітньої історії…….29

3.2. Практичний інструментарій та методика викладання подій російсько-японської вйни у шкільному курсі……..32

3.3. Формування критичного мислення учнів через аналіз історичних подій російсько-японської війни……34

3.4. Використання мультимедійних технологій та візуальних об’єктів…..37

Висновок до розділу……...40

ВИСНОВКИ……42

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ……..46

ДОДАТКИ……51

ВСТУП

Актуальність теми. Трансформація шкільної історичної освіти в контексті інтеграції до європейського освітнього простору вимагають переосмислення методичних підходів до вивчення світової історії. Однією із важливих подій є російсько-японська війна 1904–1905 рр. – одна з перших імперіалістичних війн за переділ світу із застосуванням новітніх технологій, що продемонструвала системну кризу великих імперій і вихід на світову арену нових геополітичних гравців. Вивчення у шкільному курсі всесвітньої історії (9 клас) тема російсько-японської війни дозволяє зрозуміти процеси мілітаризації світу та передумов Першої світової війни. У сучасних умовах вивчення цієї теми не може обмежуватися лише подійним характером політичних битв як-от під Ляояном чи Цусімою. Актуальним є висвітлення війни через призму деконструкції імперських міфологем російської історіографії, аналіз засобів пропаганди та, що особливо важливо для розуміння українського виміру російсько-японської війни 1904–1905 рр. Це дозволяє реалізувати ціннісний компонент освіти, формуючи в учнів емпатію та критичне ставлення до військових авантюр автократичних режимів. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю подолання протиріччя між значним інформаційним навантаженням теми та хронометражем, що відводиться навчальною програмою. Це вимагає від учителя впровадження інноваційних технологій, зокрема візуалізації.

Об'єктом дослідження є процес навчання всесвітньої історії учнів 9-х класів закладів загальної середньої освіти в контексті вивчення міжнародних відносин та військових конфліктів початку XX століття.

Предметом дослідження є зміст, форми, методи та методичні прийоми викладання теми російсько-японської війни 1904–1905 рр., спрямовані на формування історичної компетентності та критичного мислення учнів 9-х класів.

Мета дослідження – узагальнити методичні прийоми вивчення російсько-японської війни 1904–1905 рр., в курсі всесвітньої історії, спрямовану на розвиток аналітичних здібностей учнів та їх спрямування на деконструкцію історичних стереотипів.

Для досягнення поставленої мети визначено наступні завдання:

• охарактеризувати історичні джерела, що стосуються досліджуваної проблеми;

• проаналізувати наявну джерельну базу дослідження;

• вказати український вимір російсько-японської війни.

• окреслити соціально-політичні наслідки конфлікту в контексті світової історії;

• провести компаративний аналіз змісту сучасних навчальних програм та підручників зі всесвітньої історії для 9-го класу;

• визначити психолого-педагогічні особливості засвоєння військово-історичного матеріалу учнями підліткового віку;

• з'ясувати ефективність використання візуальних джерел, карикатур та мультимедійних технологій як засобів формування критичного мислення учнів;

• визначити найбільш ефективні методичні рекомендації та розробити план-конспект уроку з використанням інноваційних методів навчання.

Географічні межі дослідження охоплюють регіон Далекого Сходу, зокрема Маньчжурію, Корейський півострів, акваторії Жовтого і Японського морів, де відбувався військовий конфлікт.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 8 лютого 1904р. — період активних бойових дій між Російською та Японською імперіями, підписання Портсмутського мирного договору 5 вересня 1905 р. — безпосередні політичні наслідки конфлікту, зокрема Першу російську революцію.

Наукова новизна дослідження полягає в уточнені методичних підходів до вивчення теми російсько-японської війни у 9-му класі. Запропоновано зміщення фокусу з глобальних імперських стратегій на долі безпосередніх учасників подій, зокрема українців у складі Російської Армії, що дозволяє персоналізувати історію та підвищити рівень емпатії учнів. Розроблено алгоритми критичного аналізу візуальних джерел, запропоновано методику використання карикатур, гравюр та фотохроніки як інструментів деконструкції пропагандистських міфів Російської та Японської імперій. Обґрунтовано важливість використання міжпредметних зв'язків та мультимедійних засобів для подолання проблеми дефіциту навчального часу без втрати глибини розуміння теми.

Практичне значення одержаних результатів і фактичного матералу роботи полягає у можливості впровадження розроблених методичних рекомендацій в освітній процес закладів загальної середньої освіти вчителями історії — при підготовці до уроків всесвітньої історії у 9-х класах, проведенні тематичного оцінювання або позакласних заходів, міжнародним відносинам. Також вони можуть бути використані студентами історичних факультетів під час проходження навчальної та виробничої педагогічної практики для розробки інноваційних занять із використанням методів критичного мислення та візуалізації, а також викладачами у системі післядипломної освіти — під час проведення семінарів та практикумів для вчителів-предметників.

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів (10 параграфів), висновків, списку використаних джерел та літератури (51 позиція) та додатків (4 додатки). Загальний обсяг роботи — 57 сторінок, з них 38 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

Події російсько-японської війни 1904–1905 рр. традиційно перебували у полі зору дослідників як масштабний збройний конфлікт, що став провісником глобальних трансформацій XX ст. В історіографічному дискурсі ця війна розглядається не лише як територіальна суперечка на Далекому Сході, а як складна багатовекторна подія, що поєднала в собі кризу імперської моделі управління, стрімкий підйом національної самосвідомості, зокрема етнічних українців, та докорінну зміну системи міжнародних відносин. Значний масив літератури, присвячений цій проблемі, в силу об'єктивних причин та обставин був представлений російською історіографією, яка у висвітленні подій 1904–1905 рр. пройшла певну еволюцію, що відображає зміну державних ідеологій від імперіалізму до неоімперського реваншизму.

Сучасники подій пізньоімперського періоду (1906–1917 рр.) фокусували увагу на технічному відставанні російського флоту та прорахунках вищого командування. Ця тенденція чітко простежується у праці начальника генштабу О. Куропаткіна [5] та в багатотомному виданні [7]. Основний акцент у цих роботах, та в 6-томнику [3], зроблено на «неготовності» імперії, героїзації окремих епізодів [5]. Подібний погляд зафіксовано у статті Енциклопедичному виданні [12] та праці Н. Кладо [4]. Своєрідною рефлексією на події стал книга О. Суворіна [9]. Свій погляд на події залишив офіцер броненосця «Пересвіт» В. Н. Черкасов [10].

Радянські історики (1920 – 1980 рр.) висвітлювали події війни через призму класової теорії а події розглядалися як «авантюра царизму», що викрила «гнилість режиму» та прискорила початок революції 1905 р. Водночас створено фундаментальні дослідження М. Левицького [31], П.

Бикова [19], І. Ростунова [28] та О. Свечіна [41]. Особлива увага приділялася обороні Порт-Артура крізь призму класового героїзму (Р. Авилов, Н. Аюшин, В. Калінін [14, 15, 16]; О. Айрапетов [17]). Роль спецслужб піднімали А. Вотінов [20], І. Деревянко [25]. Проте героїзм матросів та солдатів обов'язково подавався як прояв їхнього революційного духу, а не відданості російському престолу. Техніко-економічну базу досліджували В. Золотарев, І. Козлов [27].

Сучасна російська історіографія (з 1990-х рр. до сьогодні) демонструє поворот до ідеологічного реваншу. У 1990-х роках ще спостерігалися спроби об'єктивного переосмислення (праці І. Дерев'янка [25], В. Глушкова, А. Шаравіна, дослідження І. Хмельнова, Г. Турмова та Г. Іларіонова, З. Г. Оскотського «Шимоза» [36]), то на початку 2000-х р.р. російська історіографія остаточно стала інструментом державної пропаганди. Також О. Шишов [45], П. Мультатулі [35] та К. Залеського [35], намагалися реабілітувати імперську експансію. Війну більше не називаали авантюрою а трактували як «захист стратегічних рубежів», як у праці О. Айрапетова [17]. Неоімперський реванш змістив акценти: поразка пояснюється не внутрішньою кризою, а «ударом у спину» з боку революційних сил та іноземних розвідок (тези О. Данилова про втягування Росії у конфлікт). Сучасні дослідники, як-от Р. Авілов, Н. Аюшін, В. Калінін [13, 14, 15, 16] проаналізували детально вивчили фортифікацію, а І. Кокцинський, З. Балакін, А. Царьков та А. Лактіонов проаналізували морські битви та облогу Порт-Артура, проте загальний вектор залишається центричним щодо інтересів сучасної російської імперської політики. С. Ільїн створив життєпис С. Вітте [30], В. Федоров [43] проаналізували зовнішню політику Росії на початку 1900-х рр. Ці роботи ми розглядаємо критично, використовуючи лише фактичний матеріал. Й оскільки російська наукова традиція (як імперського, так і сучасного періодів) переважно інтерпретує події 1904–1905 рр. крізь призму «героїчного оборонства» та

територіальних інтересів імперії, часто замовчуючи загарбницький характер війни та ігноруючи національні прагнення народів, залучених до конфлікту – для нас такий підхід є неприйнятним, оскільки він нівелює суб'єктність тогочасної Японії та українців. Це стосується навіть особистих спогадів, як-от щоденників Ф. Шикуца [11] чи нотаток В. Семенова про Цусіму («Трагедія Цусіми») [8], які потребують деконструкції через методику навчання. Критичний аналіз вищезазначених пластів російської історіографії дозволяє виокремити кілька маніпулятивних тенденцій: по-перше, дегуманізація противника та абсолютне ігнорування японської суб'єктності; по-друге, міфологізація «виняткової мужності» російського воїнства як засобу прикриття системної кризи управління; по-третє, повне виключення національного (зокрема українського) контексту з лав армії та флоту, що перетворює історію на монолітний імперський міф. Загалом російська історіографія залишається непридатною для використання в навчальному процесі. Вивчення цих праць у межах нашого дослідження має на меті виявити механізми формування історичних фальсифікацій та розробку інструментарію для їх спростування.

1.2. Джерельна база

Переосмислення подій російсько-японської війни в межах сучасної парадигми вимагає відмови від традиційного викладу історії на користь інтелектуально насичених підходів, що відповідають запитам демократичного суспільства. Цей підхід, що десятиліттями панував в імперських та радянських працях, розглядає збройний конфлікт виключно як масштабну «гру на шахівниці», де роль головних гравців відведена полководцям, а солдати залишаються лише безособовим ресурсом. У межах нашого дослідження ми виокремлено кілька критичних моментів, що потребують переосмислення.

По-перше, деперсоніфікація та нівелювання масштабу особистості. У межах «історії генералів» суб'єктами історичного процесу виступає не людина, а великі військові з'єднання: дивізії, корпуси чи фронти. Замість аналізу долі конкретного матроса, текст оперує абстрактними категоріями: *«2-га Тихоокеанська ескадра здійснила маневр і зайняла позицію»*. За такої оптики рядовий учасник — український селянин чи робітник, мобілізований до лав армії — перетворюється на статистичну одиницю або умовну «стрілочку» на операційній мапі, позбавлену власного голосу та досвіду.

По-друге, домінування стратегічно-технічного детермінізму, коли дослідження при такому підході зосереджується переважно на наказах штабів, логістичних схемах та характеристиках озброєння. Історія війни перетворюється на сухий технічний звіт про те, хто зайняв певну висоту або чому командувач здав фортецю. Це класична «історія зверху вниз», яка ігнорує той факт, що будь-яке стратегічне рішення виконується живою людиною, чий стан безпосередньо впливає на результат бою.

По-третє, ігнорування «окопної правди» та соціального фону. «Генеральський» підхід герметично закритий для вивчення антропологічного виміру війни. У ньому немає місця для: емоційної складової: страху, болю та психологічного тиску, який відчував, наприклад, українець-новобранець під масованим обстрілом «шимозою»; військового побуту: критичних умов харчування, реального стану польових шпиталів та повсякденного виживання; кризи мотивації: глибокого нерозуміння солдатами цілей цієї війни на віддаленій та чужій маньчжурській землі.

По-четверте, інструменталізація та політична заангажованість. Надмірна увага до дій вищого командування часто слугує засобом державної пропаганди. У випадку поразки, якою і закінчилася війна для Російської імперії, «генеральська історія» схильна шукати виправдання у зовнішніх факторах: несприятливому ландшафті, технічних збоях чи

прорахунках постачання. Це дозволяє свідомо обходити гострі питання про моральний розклад армії, соціальну несправедливість та антивоєнні настрої, що врешті-решт і призвели до системного колапсу імперії.

Таким чином, перехід до антропоцентричної моделі є радикальною зміною кута зору і дозволяє нам повернути суб’єктність тисячам вихідців з українських земель, чий досвід довгий час залишався в тіні імперських амбіцій та стратегічних схем. Замість заангажованих російських наративів ми акцентуємо увагу на сучасних українських та західних візіях, які дозволяють деконструювати імперські міфи та висвітлити війну як результат зіткнення колоніальних інтересів, де доля окремої людини, зокрема українців, часто ставала заручником амбіцій метрополії.

Антропоцентричний вимір передбачає зміщення фокусу з сухої статистики воєнних операцій та пересувань армій на життєвий світ учасника війни. У центрі дослідження опиняється конкретна особистість, її мотивація, повсякдення в окопах чи на палубах кораблів, психологічний стан та особиста трагедія. Це дозволяє гуманізувати історію, зробити її відчутною та зрозумілою для учнів, трансформуючи конфлікт із далекого політичного акту на сукупність людських доль.

Мультиперспективний вимір базується на визнанні того, що одна подія може мати різні інтерпретації залежно від позиції спостерігача. Він вимагає аналізу джерел усіх сторін — українців, японців, західних дипломатів та незалежних експертів. Це дозволяє учням самостійно аналізувати факти, порівнювати різні точки зору та критично оцінювати пропагандистські кліше, що є фундаментом формування медіаграмотності та історичного мислення.

Вітчизняна історична думка пройшла тривалий і складний шлях трансформації у висвітленні даної проблематики. Варто визнати, що українська історіографія об'єктивно не могла тривалий час «тягатися» за кількістю публікацій з імперською та радянською російською школами.

Головними причинами цього були: відсутність власної державності на момент війни та в подальші десятиліття, що позбавляло українських істориків інституційної підтримки; цензурні обмеження та ідеологічний контроль, що змушував розглядати участь українців лише як частину «єдиного російського воїнства», розмиваючи національну ідентичність комбатантів; обмежений доступ до архівів Далекого Сходу та морських відомств, що залишалися прерогативою центральних російських установ і використовувалися для конструювання переможних міфів.

Проте сучасні українські дослідники, відходячи від радянських ідеологічних догм про «маленьку переможну війну», фокусують увагу на національних вимірах конфлікту.

У працях С. Громенка акцент зміщується з воєнної стратегії на аналіз впливу поразки Російської імперії на активізацію українського політичного руху та суспільні настрої в межах українських губерній. Такий підхід дозволяє інтегрувати події на Далекому Сході у загальний контекст національної історії України, виявляючи прямі зв’язки між фронтовими подіями та внутрішньою дестабілізацією імперії [22, 23].

Персоналізація воєнного досвіду та висвітлення ролі вихідців з українських земель у ключових битвах конфлікту, таких як оборона Порт-Артура чи Цусімська морська битва, знайшли своє відображення у наукових розвідках О. Панченка [37], у науково-популярних публікаціях О.Шевченка [21]. Їх дослідження дозволяють виокремити «українське обличчя» війни, трансформуючи анонімні статистичні дані у конкретні життєписи офіцерів та матросів, що є критично важливим для реалізації мікроісторичного підходу в нашому дослідженні.

Західна історіографія, представлена класичними працями Я. Ніша та Р. Коннотона, які пропонують альтернативний погляд на конфлікт, реалізуючи принцип мультиперспективності. Це передбачає відмову від етноцентризму та визнання рівноцінності джерел усіх сторін конфлікту.

Дослідження Я. Ніша [49] є ключовими для розуміння японської стратегії «цивілізаційного стрибка» та механізмів формування англо-японського альянсу. Р. Коннотон [48] фокусується на феномені «першої сучасної війни», аналізуючи технічні інновації та психологічний стан учасників бойових дій, що дозволяє нам повноцінно висвітлити тему в методичному аспекті для сучасної школи.

Окремої уваги заслуговують праці, К. Асакави [47], К. Того [51]. Важливе значення мають матеріали Russo-Japanese War Research Society [50], що надають доступ до альтернативних джерел та висвітлюють гуманітарний аспект війни, зокрема долю військовополонених та цивільного населення.

Отже, наявний масив історичної літератури забезпечує міцний науковий фундамент для нашого дослідження, дозволяючи поєднати макроісторичний аналіз світових процесів із детальним вивченням долі окремої людини в умовах воєнного протистояння. Використання мультиперспективного підходу стає дієвим інструментом протидії пропаганді, створюючи передумови для розробки методичних рекомендацій, що базуються на об'єктивності, науковій достовірності та зміцненні національної ідентичності здобувачів освіти. Подолання імперської спадщини у висвітленні російсько-японської війни потребує переходу до нових методологічних засад. Замість ідеологізованого «героїчного оборонства» ми акцентуємо увагу на сучасних українських та західних візіях, які дозволяють деконструювати імперські міфи та висвітлити війну як результат зіткнення колоніальних інтересів, де доля окремої людини — зокрема українця — часто ставала заручником амбіцій метрополії.

1.3. Методологічні засади

Теоретико-методичне підґрунтя нашої роботи базується на поєднанні класичних дидактичних принципів із новітніми інноваційними стратегіями, що дозволяють деконструювати застарілі ідеологічні схеми та формувати у здобувачів освіти критичний погляд на минуле.

Принцип об’єктивності та історизму — дозволив розглянути події російсько-японської війни у їхньому взаємозв’язку з глобальними процесами початку XX століття, уникаючи ідеологічних нашарувань минулого. Антропоцентричний підхід орієнтував на вивчення війни через долі конкретних людей (зокрема українців), що є критично важливим для формування емпатії в учнів. Компетентнісний підхід був спрямований на те, щоб вивчення теми не обмежувалося запам'ятовуванням дат, а формувало в учнів навички аналізу, критичного мислення та розуміння причинно-наслідкових зв’язків. Було використано загальнонаукові та історичні методи дослідження. Історико-генетичний метод дозволив з’ясувати генези причин виникнення конфлікту та простеження логіки його розвитку від дипломатичних суперечок до масштабних бойових дій. Проблемно-хронологічний метод дав можливысть структурувати матеріал за ключовими етапами війни, що є основою для побудови логіки шкільного уроку. Порівняльно-історичний метод застосовано для зіставлення різних джерел та праць, що дозволяє встановити вірогідність фактів та виявити особливості міжнародних відносин того періоду. Метод аналізу та синтезу допоміг перейти від вивчення окремих фактів до цілісного розуміння ролі війни у світовій історії.

Педагогічні та дидактичні прийоми. Порівняльно-педагогічний аналіз згодився для дослідження сучасних підручників з історії для 9 класу з метою виявлення особливостей інтерпретації матеріалу. Метод моделювання застосовано для розробки оптимальної структури уроку, методичних рекомендацій та інтерактивних вправ. Метод візуалізації забезпечив

критичний відбір та адаптацію картографічних матеріалів, фотохроніки та карикатур для інтенсифікації пізнавальної діяльності учнів.

Концептуальною основою вивчення проблеми стали наукові здобутки О. Пометун [39, с. 9-42], яка акцентує увагу на розвитку критичного мислення як пріоритетної мети історичної освіти. У межах вивчення конфлікту 1904–1905 рр. це передбачає перехід від пасивного сприйняття тексту підручника до активного аналізу джерел через систему критичних запитань. Методика дозволила структурувати навчальний процес як послідовну деконструкцію наративів, де учень перебирає на себе роль дослідника-аналітика. Це реалізується через: виявлення прихованих смислів у текстах, що традиційно подавалися як «об'єктивні звіти»; аналіз мотивів авторів джерел за схемою: «Кому вигідна ця інтерпретація?», «Які факти залишилися за межами наративу?», «Як ця подія вплинула на розвиток українського суспільства?»; формування власної аргументованої позиції щодо причин та наслідків війни, що виключає сліпе зазубрювання готових висновків.

Важливим складником нашого підходу є проблемно-ігрові та інноваційні технології, розроблені та обґрунтовані К. Бахановим [18, с. 140-250]. Моделювання проблемних ситуацій та аналіз альтернативних історичних сценаріїв («що було б, якби...») стимулюють інтелектуальну активність учнів 9-х класів. Такий підхід змушує школярів аналізувати поразку Російської імперії не як фатальну випадковість, а як закономірний результат кризи метрополії, що безпосередньо корелюється з процесами внутрішньої дестабілізації та початком Першої російської революції.

Реалізація антропоцентричного (гуманістичного) виміру у школі базується на методичних розробках В. Мисана [34, с.78-81]. Його підхід передбачає впровадження інструментарію «мікроісторії» у шкільний курс, що дозволяє «олюднити» воєнну історію. Тема нашого дослідження конкретизується через такі методичні прийоми: використання «его-

документів» (листи, щоденники, спогади українських офіцерів та матросів), що дозволяє побачити війну очима очевидця; зміщення акценту з макропроцесів на повсякденне життя: умови перебування в окопах Порт-Артура, якість медичного забезпечення, питання харчування та побуту; аналіз психологічного стану учасників бойових дій, що сприяє розвитку історичної емпатії та розумінню війни як особистої трагедії мільйонів людей, а не лише «гри на мапах».

Методика роботи з візуальними джерелами є критично важливою для висвітлення інформаційного протистояння початку XX ст. ґрунтується на здобутках А. Макаренко [32, с.46-120]. Оскільки російсько-японська війна супроводжувалася потужними пропагандистськими кампаніями з обох сторін, аналіз тогочасних карикатур, плакатів та перших фотохронік дозволяє учням виявити механізми маніпуляції свідомістю. Це стає фундаментом для формування медіаграмотності — здатності розпізнавати «фейки» та елементи психологічного впливу, що є надзвичайно актуальним у контексті сучасних інформаційних викликів.

Особливе місце в системі теоретичного обґрунтування посідає мультиперспективний підхід, що базується на порівняльному аналізі джерел та сучасних підручників, зокрема методичних підходів І. Щупака [46]. Це дозволило представити учням «багатоголосся» історії через порівняння: офіційного імперського звіту про «героїчну оборону»; японської візії війни як «цивілізаційного кроку» та визволення Азії; західних оцінок конфлікту як «першої сучасної війни»; — українського національного погляду на війну як на чужий конфлікт, що став каталізатором націєтворення.

Таким чином, методичне підґрунтя вивчення російсько-японської війни у 9-му класі формується на перетині трьох магістральних ліній: 1) критичного аналізу джерельної бази, що забезпечує формування незалежного мислення; 2) мікроісторичного аналізу, що сприяє

персоналізації минулого та вихованню гуманістичних цінностей; 3) деконструкції імперських міфів через наукову об’єктивність, що є основою протидії маніпулятивним наративам.

Це створило передумови для реалізації стратегічної мети сучасної історичної освіти — формування національної ідентичності та свідомого громадянина, здатного критично оцінювати складні сторінки минулого, проводити історичні паралелі із сучасністю та протистояти ідеологічному тиску.

Отже, теоретико-методичне підґрунтя вивчення російсько-японської війни в 9-му класі базується на відмові від репродуктивних методів на користь компетентнісного підходу, що дозволяє розглядати воєнну історію як складний антропологічний процес. Використання напрацювань Олени Пометун щодо розвитку критичного мислення та Костянтина Баханова щодо моделювання проблемних ситуацій забезпечує перетворення учня з пасивного слухача на активного дослідника, здатного самостійно деконструювати ідеологічні міфи та аналізувати стратегічні прорахунки метрополії крізь призму тогочасної політичної кризи. Синтез мікроісторичного підходу В. Мисана, методики аналізу візуальних джерел А. Макаренко та принципу мультиперспективності І. Щупака дозволяє «олюднити» події 1904–1905 рр. через залучення «его-документів» та критичний розбір пропаганди [32, с.65-78]. Такий комплексний інструментарій не лише сприяє персоналізації воєнного досвіду вихідців з українських земель, а й формує у здобувачів освіти навички медіаграмотності та міцну національну ідентичність, що є необхідною умовою для протидії сучасним інформаційним маніпуляціям в освітньому просторі.

Висновок до розділу

Отже, за результатами проведеного теоретичного аналізу історичної літератури та науково-методичного інструментарію вивчення російсько-японської війни 1904–1905 рр. у курсі історії України та всесвітньої історії для 9-х класів, сформульовано такі узагальнюючі висновки.

Російсько-японська війна є фундаментальним багатовекторним конфліктом, чия інтерпретація в історичній науці пройшла тривалу еволюцію від жорсткої ідеологізації до сучасних спроб критичного переосмислення. Російський історіографічний масив демонструє стійку тяглість імперського наративу: від дореволюційних спроб О. Куропаткіна та офіційних військових комісій виправдати стратегічне фіаско технічними чинниками [5; 7], через радянську класову схему (М. Левицький, П. Биков, І. Ростунов), що розглядала війну як «авантюру царизму» [31; 28], до сучасного неоімперського реваншизму (О. Шишов [7], З. Оскотсикй [35], О. Айрапетов [36], П. Мультатулі [45]). Встановлено, що ключовими вадами цієї традиції є дегуманізація противника, міфологізація «особливого шляху» та свідоме замовчування національних прагнень народів, залучених до війни. Це робить його викладання непридатним для прямої трансляції в освітній простір України, вимагаючи розробки спеціальних методичних алгоритмів для деконструкції цих маніпулятивних концепцій.

РОЗДІЛ 2. РОСІЙСЬКО-ЯПОНСЬКА ВІЙНА 1904–190рр.: ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕБІГ ПОДІЙ

2.1. Причини та хід військових подій

Розгляд історико-теоретичних основ російсько-японської війни 1904–1905 рр. вимагає глибокої деконструкції тогочасного світового порядку, де Далекий Схід перетворився на епіцентр зіткнення колоніальних амбіцій великих держав. На зламі століть цей регіон став геополітичним «нервом» планети, де класичний європейський імперіалізм уперше зіткнувся із модернізованою азійською потугою, що докорінно змінило ієрархію міжнародних відносин.

Варто виокремити кілька рівнів деструкції тогочасного ладу.

По-перше, крах євроцентричного міфу. Як слушно зазначає Я. Ніш [49, с. 241-252], війна стала першим в історії Нового часу випадком, коли «біла» імперія зазнала нищівної поразки від азійської держави. Це спричинило тектонічні зрушення у свідомості колоніальних народів, зокрема й українців, які почали сприймати Російську імперію не як монолітну нездоланну силу, а як вразливий, технічно відсталий механізм.

По-друге, територіальний перерозподіл через призму «права сили». Далекий Схід перестав бути периферією. Прагнення Петербурга реалізувати доктрину «Жовторосії» та експансія на Ляодунський півострів увійшли в прямий клінч із концепцією «Великої Східної Азії» Японії. [29, с.50-67], [45, с.300-325]. Цей конфлікт продемонстрував, що міжнародне право того часу було лише фасадом, за яким ховався жорсткий соціал-дарвінізм великих держав [26].

По-третє, фінансово-дипломатичний дуалізм. Війна виявила нову форму залежності: відтепер стабільність імперської моделі визначалася не лише міцністю армії, а й спроможністю зовнішніх запозичень, що перетворило фінансову спроможність на критичний індикатор

геополітичної життєздатності. Поки Японія спиралася на англо-американські кредити, Росія виснажувала власні ресурси, що призвело до економічного паралічу внутрішніх губерній, включно з українськими, які стали головним «донором» людського та продовольчого ресурсу для маньчжурського фронту [22; 23]. До прикладу, дані про полтавців-учасників російсько-японської війни розпорошені у виданні О. Панченка у об'ємному розділі „Біографічні інформації, нариси, статті, рефлексії, есеї, довідки, листи" [37, б.с.].

Таким чином, деконструкція цього порядку дозволяє побачити в російсько-японській війні не просто локальний інцидент, а першу кризу глобалізації, де зіткнення на Далекому Сході стало дзеркалом внутрішніх протиріч імперій, що згодом здетонували у Першій світовій війні. Для українського контексту це важливо тому, що саме в цьому глобальному протистоянні почала розмиватися лояльність українських підданих до престолу, поступаючись місцем національному самоусвідомленню через пережиту спільну трагедію на іншому краї світу [22; 23].

В основі протистояння лежав антагонізм між стагнаційною моделлю російського експансіонізму та динамічним імперіалізмом Японії епохи Мейдзі. Геополітичні передумови конфлікту формувалися протягом десятиліття, що передувало війні. Російська імперія, керуючись концепцією «Великої азійської програми» С. Вітте [30, с.185], та радикальними ідеями так званої «безобразовської кліки», прагнула встановити повний контроль над Маньчжурією та Кореєю (проєкт «Жовторосії») [25, с. 11–42].

Ключовими детермінантами дестабілізації регіону, на думку дослідників О. Айрапетова стали: логістичний чинник [17, с.200-218]. Завершення будівництва Транссибірської магістралі та КВЗ Китайсько-Східної залізниці, що, за словами сучасних аналітиків, створило ілюзію військової мобільності та спокусило Петербург на геополітичний авантюризм; стратегічний чинник [17, с. 200-250] Оренда Ляодунського

півострова та форсоване будівництво військово-морської бази в Порт-Артурі. Як підкреслюють у своїх роботах Р. Авілов та В. Калінін [13; 14; 15; 16], недосконаліть фортифікаційних проєктів та поспішність у їх реалізації стали однією з причин майбутньої катастрофи; дипломатичний ізоляціонізм. Укладання англо-японського союзу 1902 року, який, як доводить Р. Коннотон [48, с. 89], фактично вивів Британію з нейтралітету, забезпечивши Японії «тил» у боротьбі проти Росії та сучасні військові технології (зокрема у кораблебудуванні).

Офіційна російська пропаганда, за оцінками С. Громенка [22; 23], використовувала тактику дегуманізації японців (так зване «шапкозакидательство»), що призвело до повної недооцінки морально-технічного стану противника. Для внутрішньої політики імперії війна мала стати «маленькою переможною акцією» (за відомим висловом В. Плеве) для приборкання революційного руху, проте вона перетворилася на потужний каталізатор системного колапсу.

Динаміку воєнних дій доцільно розглядати крізь призму трьох магістральних етапів.

Перший (січень – травень 1904 р.): початок бойових дій позначився втратою ініціативи на морі. Раптовий напад адмірала Того на Порт-Артурську ескадру та бій у Чемульпо продемонстрували нову якість морської війни. Смерть адмірала С. Макарова на борту «Петропавловська», детально проаналізована в роботах І. Кокцинського, стала не лише військовою, а й психологічною поразкою, що позбавила флот віри у власні сили .

Другий (травень – грудень 1904 р.): період великих сухопутних битв та облоги Порт-Артура. Битви під Тюренченом та Ляояном виявили неспроможність вищого російського командування (зокрема О. Куропаткіна) до ведення маневреної війни. Як зазначають військові історики (наприклад, О. Свечін [41, с.218]), Порт-Артур став полігоном для

випробування тактики майбутньої Світової війни: масоване застосування артилерії [10, с. 115-120], перших кулеметів Максим та облогових операцій [2, с. 218-300]. Трагедія фортеці була зумовлена не браком мужності солдатів (серед яких були тисячі українців), а стратегічним паралічем штабів.

Третій (січень – серпень 1905 р.): Кульмінація конфлікту. Мукденська битва, розмах якої вразив тогочасних спостерігачів (згадується у звітах War Dept. USA), виснажила ресурси імперії [50].

Фінальним аккордом стала Цусімська морська битва [8, с. 316] – національна трагедія України [22; 23], оскільки саме вихідці з українських губерній складали значну частину екіпажів 2-ї Тихоокеанської ескадри. Загибель флоту змусила Петербург підписати Портсмутський мирний договір за посередництва США [5, с.325-370].

Геополітична поразка Росії у 1905 році стала закономірним результатом технічного та соціально-політичного відставання імперії. Для нашого дослідження важливо, що ця війна вирвала тисячі українських селян із традиційного середовища, кинувши їх у вир «сучасної війни» на іншому краї світу, що, як доводить С. Громенко [22; 23], стало безпосереднім поштовхом до радикалізації українського суспільства та активізації боротьби за власні права під час революції 1905–1907 років.

Отже, аналіз геополітичних передумов та етапів російсько-японської війни дозволяє стверджувати, що цей конфлікт став першим системним викликом класичному імперському ладу XIX ст. виявивши повну невідповідність між зовнішньополітичними амбіціями Петербурга та його реальним військово-технічним і соціальним потенціалом. Поразка Російської імперії на Далекому Сході не була випадковим збігом стратегічних помилок окремих командувачів, а стала закономірним наслідком глибокої внутрішньої кризи метрополії, яка недооцінила динамізм модернізованої Японії та виявилася неспроможною забезпечити

ефективну логістику й управління на віддаленому театрі воєнних дій. Для світової історії цей конфлікт зафіксував крах євроцентричного міфу, продемонструвавши, що технологічна перевага та національна згуртованість можуть нівелювати кількісну перевагу застарілої континентальної імперії.

2.2. Український вимір російсько-японської війни

У контексті нашого дослідження важливо наголосити, що поразки під Мукденом та Цусімою мали не лише військове, а й колосальне трансформаційне значення для українського суспільства, оскільки саме на українські губернії ліг основний тягар мобілізаційного та продовольчого забезпечення маньчжурського фронту [22; 23; 38]. Виривання тисяч українців із традиційного селянського середовища та їхнє зіткнення з реаліями «сучасної війни» на іншому краї світу призвело до розмивання імперської лояльності та активізації процесів національного самоусвідомлення.

Це створює необхідний науковий фундамент для подальшого вивчення антропологічного виміру війни, де участь українських комбатантів розглядається не через призму загальноімперського «героїчного оборонства», а як індивідуальний та колективний досвід вихідців з України, що став каталізатором внутрішньополітичних змін в імперії.

Регіональна специфіка мобілізації в Україні 1904–1905 рр. демонструє глибоку інтегрованість українських земель у військову машину Російської імперії, проте з виразним національним забарвленням [22; 23; 26; 38]. Найбільш відчутним цей вплив був у Південному регіоні (Херсонська, Таврійська, Катеринославська губернії).

Завдяки наявності морських центрів Севастополя та Миколаєва українці складали кістяк технічного персоналу та матроського складу

флоту. На кораблях 2-ї Тихоокеанської ескадри, за різними оцінками, вихідці з українських губерній становили від 30% до 50% екіпажів. [22; 23; 38]. Цусімська трагедія, таким чином, стала для Півдня України не просто рядком у газеті, а масовою родинною драмою, що спричинила хвилю антивоєнних протестів у портах та на заводах, ставши прелюдією до повстання на броненосці «Потьомкін». Лівобережна та Правобережна Україна (Полтавська, Київська, Чернігівська губернії) стали основними донорами піхотних частин. Для українського селянина, чий життєвий простір до війни обмежувався повітом, примусова відправка в Маньчжурію ставала психологічним шоком [38].

Досвід перебування в епіцентрі сучасної позиційної війни — з масованим артилерійським вогнем, кулеметами та величезними людськими втратами — руйнував патріархальні уявлення про «царя-батюшку». У листах з фронту, які аналізують сучасні історики [22; 23; 38], дедалі частіше фіксується усвідомлення несправедливості цієї війни: солдати-українці гостро відчували контраст між родючістю рідної землі та безглуздою смертю за пустельні землі Далекого Сходу.

Антропологічний вимір війни неможливий без аналізу феномену «окопної правди». Перебуваючи в маньчжурських сопках, українські комбатанти вперше зіткнулися з «іншим» — не лише з японцями, чия дисципліна та технічна майстерність викликали повагу, а й з російським офіцерством, чия зверхність та стратегічна недолугість ставали очевидними. Цей досвід сприяв самоідентифікації: українці в армії трималися групами («земляцтвами»), що ставали осередками поширення української преси та ідей. Поразка під Мукденом стала каталізатором перетворення «вірнопідданого малороса» на свідомого учасника революційного руху, який після повернення з фронту ставав рушійною силою селянських виступів 1905 року.

Окремої уваги заслуговує економічний аспект регіонального виснаження. Україна виступала не лише постачальником людей, а й головною продовольчою базою армії. Мобілізація коней (головної тяглової сили в селі) та реквізиції зерна призвели до зубожіння господарств Полтавщини та Київщини. Це створило ситуацію, коли війна вдарила по українцях тричі: через загибель годувальників, через економічний крах села та через національне приниження від поразки імперії, частиною якої вони були змушені бути.

Війна через призму людських доль постає як період великого зламу. Регіональний аналіз доводить, що трагедія 1904–1905 рр. вирвала українське суспільство зі стану політичної летаргії. Індивідуальний досвід кожного солдата — від матроса з Миколаєва до піхотинця з-під Полтави — зливався у колективне розуміння того, що майбутнє України не може бути пов’язане з деспотичною та неефективною імперією. Російсько-японська війна стала тим «холодним душем», який змив залишки лояльності до престолу, підготувавши ґрунт для українського національного вибуху під час революції 1905–1907 років.

Отже, резюмуючи аналіз регіональних особливостей участі українців у російсько-японській війні, слід констатувати, що цей конфлікт став першим в історії XX століття масштабним досвідом деконструкції імперської ідентичності на індивідуальному рівні. Мобілізаційне навантаження на українські губернії, яке супроводжувалося виснаженням аграрного сектору та масовою загибеллю кваліфікованих кадрів на флоті, перетворило війну з «далекої колоніальної пригоди» на особисту травму для мільйонів українців. Регіональна специфіка — від морської трагедії Півдня до селянського зубожіння Лівобережжя — сформувала єдине поле соціальної напруги, де «окопна правда» фронтовиків злилася з протестним потенціалом тилу, остаточно підірвавши віру в сакральність царської влади. Антропологічний вимір війни дозволяє стверджувати, що Маньчжурський

фронт став для українців школою політичного та національного самоусвідомлення. Зіткнення з неефективністю імперського управління та усвідомлення безглуздості жертв за чужі інтереси перетворили демобілізованих солдатів на найбільш радикальний елемент майбутніх революційних подій. Поразка під Мукденом та Цусімою спрацювала як потужний каталізатор: вона не лише виявила технічну відсталість метрополії, а й запустила незворотний процес модернізації українського суспільства, перетворивши пасивного підданця на активного суб'єкта політичної боротьби, що згодом визначило вектор розвитку України в революційному 1905 році.

2.3. Соціально-політичні наслідки конфлікту в контексті світової історії

Російсько-японська війна 1904–1905 рр. посідає виняткове місце у світовій історії як подія, що маркувала початок кінця класичної епохи євроцентризму. Вперше в новітній історії велика європейська імперія зазнала нищівної поразки від азійської держави, що стрімко модернізувалася. Цей факт мав колосальний психологічний та політичний вплив на колоніальні та залежні народи по всьому світу. «Цусімський шок» став сигналом для національно-визвольних рухів в Індії, Китаї, Персії та Османській імперії, довівши, що західна технологічна та військова домінація не є вічною [8, с.545-550]. У контексті світової політики перемога Японії означала появу нового амбітного гравця в Тихоокеанському регіоні, що неминуче вело до перегляду сфер впливу та загострення суперечностей, які згодом детонували у Першій світовій війні [49, с.230-238].

Соціально-політичні наслідки конфлікту для Російської імперії мали характер системної катастрофи. Поразка під Мукденом та Цусімою остаточно дискредитувала самодержавство як ефективну форму управління. Внутрішньополітична криза, що визрівала десятиліттями,

вилилася у Першу російську революцію 1905–1907 рр. Для українських земель це означало не лише посилення аграрних заворушень, а й початок нового етапу національного відродження. Маніфест 17 жовтня 1905 року, який став вимушеною поступкою Миколи II під тиском військових невдач і внутрішнього хаосу, відкрив вікно можливостей для легалізації українського політичного життя, появи української преси (газета «Хлібороб», «Громадська думка») та створення мережі просвітницьких організацій [22; 23; 38]. Таким чином, поразка в Маньчжурії стала парадоксальним «двигуном» демократизації та націоналізації українського суспільного простору.

У військово-технічному та стратегічному плані конфлікт став прологом до війн XX століття. Світові військові теоретики ретельно вивчали досвід облоги Порт-Артура та битви під Мукденом, аналізуючи перше масштабне застосування скорострільної артилерії, кулеметів, загороджень із колючого дроту та зачатків радіозв'язку [51, с.287; 47, с.267].

Війна продемонструвала, що майбутні конфлікти будуть війнами ресурсів, логістики та промислових потенціалів, а не лише кавалерійських атак. Соціальний склад армій також зазнав трансформації: масова мобілізація перетворила професійні армії на армії озброєного народу, що неминуче політизувало солдатську масу [8, с.237; 9, с.420-457; 11, с.180-187]. Для українців, які складали значну частину піхоти та флоту, цей досвід став школою радикалізації, де «окопна школа» виявилася ефективнішою за будь-яку політичну агітацію [22; 23].

Не менш важливим наслідком став крах ідеології «панславізму» та концепції «єдиної і неподільної» імперії як гаранта стабільності. Війна виявила глибоку прірву між інтересами правлячої еліти та потребами національних окраїн [17, с.300-345].

В українському контексті це призвело до консолідації політичних сил, які почали вимагати автономії та визнання прав української мови [22; 23;

38]. Російсько-японська війна довела, що зовнішньополітична експансія без внутрішньої модернізації веде до саморуйнування державної структури. Це усвідомлення стало поштовхом до появи українських фракцій у Державних думах Росії, де питання мови, землі та самоврядування вперше зазвучали на загальноімперському законодавчому рівні.

Отже, наслідки війни 1904–1905 рр. вийшли далеко за межі територіальних поступок Японії (Південний Сахалін, Квантунська область). Це був глобальний злам, що запустив ланцюгову реакцію розпаду старих імперських порядків. Для світової історії цей конфлікт став передвісником епохи світових воєн та національних революцій, а для українців — важливим етапом на шляху від етнографічної маси до політичної нації. Війна на Сході стала поразкою для династії Романових, але водночас — шансом для підневільних народів на переосмислення свого місця в історії, що остаточно оформилося в подіях 1917–1921 років [1, с. 185-213].

Висновок до розділу

Узагальнюючи соціально-політичні наслідки Російсько-японської війни, слід констатувати, що цей конфлікт став потужним детонатором глобальних трансформацій, які вивели світову історію за межі класичного XIX століття. Поразка Російської імперії не лише зруйнувала геополітичний баланс у Тихоокеанському регіоні, а й завдала нищівного удару по міфу про расову та технологічну винятковість європейських цивілізацій, ставши імпульсом для національно-визвольних рухів по всьому світу. Водночас для самої метрополії війна виявилася «системним іспитом», який самодержавство провалило, що призвело до незворотної ерозії імперських інститутів і змусило владу піти на перші серйозні конституційні поступки під час Революції 1905–1907 років. У межах українського історичного контексту наслідки війни мали характер парадоксального поштовху до суб’єктивізації нації. Через поразку імперського центру українське

суспільство отримало легальні інструменти політичної боротьби — від власної періодики до представництва в Державній думі. Війна на далекосхідних рубежах, що прогнала через «окопну школу» тисячі українців, радикально змінила соціальну психологію мас: вірнопідданість змістилася в бік усвідомлення власних політичних та національних інтересів.

Маньчжурська кампанія стала для українців суворим, але дієвим етапом політичного змужніння, перетворивши «українське питання» з культурно-просвітницького на гострополітичне.

Нарешті, військово-технічний та соціальний досвід 1904–1905 років заклав фундамент для тотальних війн майбутнього, де доля держав визначалася вже не престижем династій, а здатністю мобілізувати ресурси та зберегти лояльність власного народу. Крах панславістських ілюзій і неспроможність імперії захистити свої інтереси без експлуатації національних окраїн підвели українську політичну еліту до розуміння неминучості автономізму. Відтак, Російсько-японська війна стала прологом до розпаду старих імперій, надавши українському руху той необхідний організаційний та ідеологічний досвід, який згодом ліг у підвалини державотворчих процесів початку XX століття.

РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

3.1. Аналіз навчальних програм та підручників зі всесвітньої історії

Аналіз чинних навчальних програм зі всесвітньої історії для 9-го класу (зокрема Програми для 5–9 класів закладів загальної середньої освіти) свідчить, що тема Російсько-японської війни 1904–1905 рр. розглядається в межах розділу, присвяченого провідним державам світу в останній третині XIX – на початку XX ст. [46; 34, с. 78-81]

Згідно з державним стандартом, ця подія вивчається у двох контекстах: по-перше, як складник внутрішньополітичної кризи та передумова Першої російської революції в темі «Російська імперія»; по-друге, як етап стрімкої модернізації та зовнішньополітичної експансії в темі «Японія (епоха Мейдзі)». Такий дуалізм у програмі дозволяє вчителю реалізувати принцип багатоперспективності [34, с.78-81], проте часто створює проблему фрагментарності знань учнів, оскільки події війни розірвані між різними уроками.

У підручниках зі всесвітньої історії для 9 класу (авторів І. Щупака, О. Гісема [24;46]), що рекомендовані МОН України, тема Російсько-японської війни представлена з акцентом на геополітичні наслідки. Автори підручників відійшли від детального опису тактичних ходів, натомість зосереджуючись на причинах конфлікту: зіткненні інтересів великих держав на Далекому Сході, боротьбі за сфери впливу в Китаї (Маньчжурії) та Кореї.

Методичний апарат підручника О. Гісема [24], містить запитання на порівняння військових потенціалів сторін, що підводить учнів до розуміння неминучості поразки технічно відсталої Російської імперії. Однак варто зазначити, що у більшості підручників «український аспект» цієї війни

практично відсутній, що створює методичний вакуум, який має заповнюватися вчителем самостійно через залучення додаткових матеріалів.

Важливим елементом сучасних підручників є візуальний контент, що безпосередньо корелює з нашим дослідженням. У посібнику І. Щупака [46], до прикладу, значна увага приділяється роботі з карикатурами та тогочасними плакатами. Наводяться зразки російського «лубка» та японських гравюр, що дозволяє реалізувати компетентнісний підхід — навчити учнів розпізнавати пропаганду [26].

Проте методичний аналіз показує, що пропоновані в підручниках завдання до цих зображень часто мають репродуктивний характер («що зображено?», «хто намальований?»), у той час як формування критичного мислення потребує складніших запитань на деконструкцію прихованих змістів та стереотипів, що ми й намагаємося реалізувати у нашій методичній розробці.

Аналіз програм також виявляє певну диспозицію годин: на вивчення тем «Російська імперія» та «Японія» відводиться обмежений час, що змушує вчителя розглядати війну 1904–1905 рр. дуже стисло. Це створює ризик того, що учні сприйматимуть її лише як «маленький епізод» перед Першою світовою війною. У сучасних підручниках бракує антропологічного виміру — свідчень очевидців, щоденників солдатів, які могли б оживити суху статистику битв під Ляояном чи Мукденом. Крім того, зв'язок між поразкою у війні та активізацією українського національного руху в 1905 році в підручниках зі всесвітньої історії згадується лише побіжно, що вимагає від педагога інтеграції з курсом історії України.

Таким чином, сучасне програмно-методичне забезпечення має солідну базу для вивчення факторів модернізації Японії та кризи

самодержавства, але потребує суттєвого доопрацювання в частині реалізації міжпредметних зв'язків та антропологізації змісту.

Використання підручників як основного джерела інформації є недостатнім для формування глибокого розуміння ролі українців у цьому конфлікті. Це підтверджує актуальність створення додаткового практичного інструментарію, який би включав роботу з регіональним матеріалом та інноваційними методами візуалізації, що дозволить перетворити вивчення теми на активний дослідницький процес, відповідний вимогам Нової української школи (НУШ).

Отже, тема Російсько-японської війни 1904–1905 рр. інтегрована у шкільний курс всесвітньої історії як ключовий маркер кризи імперських систем та успіху модернізаційних процесів на Сході. Попри наявність якісного візуального та фактологічного матеріалу в підручниках провідних авторів, спостерігається певна відірваність теми від українського контексту та брак завдань на глибоку аналітичну роботу з пропагандистськими джерелами. Це створює методичну необхідність у розробці додаткових занять, які б поєднували світовий геополітичний контекст із мікроісторією українських учасників війни. Наявне навчально-методичне забезпечення створює лише загальний каркас для розуміння подій 1904–1905 рр., залишаючи простір для вчительської інновації. Формування критичного мислення [40, с.125-130], та медіаграмотності учнів 9 класу вимагає виходу за межі стандартних параграфів підручника через залучення інтерактивних методів навчання, мультимедійних технологій та порівняльного аналізу джерел «іншої сторони» [34, с.78-81; 32, с.78-100]. Такий підхід дозволить подолати фрагментарність знань учнів і забезпечити цілісне сприйняття війни як події, що змінила не лише світову мапу, а й свідомість українського суспільства на початку XX століття.

3.2. Практичний інструментарій та методика викладання подій російсько-японської війни у шкільному курсі

Ефективність вивчення теми Російсько-японської війни 1904–1905 рр. безпосередньо залежить від урахування психолого-педагогічного профілю учнів 9-го класу (вікова категорія 14–15 років). Цей вік, відомий у психології як старший підлітковий вік або ранній юнацький вік, характеризується завершенням переходу від конкретно-чуттєвого до абстрактно-логічного мислення.

Дев'ятикласники вже здатні не лише запам'ятовувати хронологію битв, а й аналізувати складні причинно-наслідкові зв'язки, усвідомлювати багаторівневість історичних процесів та формувати власні оціночні судження [39, с.250-260]. Проте для цього віку характерна виражена вибірковість уваги: підлітки ігнорують сухий фактологічний матеріал, якщо він не має для них особистісного сенсу або не викликає емоційного відгуку. Однією з ключових особливостей засвоєння історії у 9-му класі є прагнення до критичного переосмислення авторитетів [34, с.78-81]. Підлітки гостро відчувають фальш та ідеологічну заангажованість, тому традиційні розповіді про «героїчну оборону» без аналізу прорахунків командування часто викликають у них нудьгу або недовіру.

У цьому контексті тема Російсько-японської війни 1904–1905 рр. є ідеальним майданчиком для реалізації потреби учнів у «пошуку правди». Використання методів деконструкції пропаганди та порівняння суперечливих джерел відповідає їхньому запиту на інтелектуальну незалежність. Саме через «сумнів» та самостійне розслідування причин поразки імперії вчитель може сформувати стійкий інтерес до предмета, перетворюючи учня з об'єкта навчання на суб'єкта дослідницької діяльності.

Важливим психологічним аспектом є емоційна чутливість підлітків до питань справедливості та людської гідності. Тому викладання теми

Російсько-японської війни має базуватися на антропологічному підході — переході від стратегічних карт до «історії з людським обличчям». Учні 9-го класу набагато краще засвоюють матеріал через мікроісторію: листи однолітків з минулого, щоденникові записи солдатів-українців, описи побуту в маньчжурських окопах. Емпатія, як психологічний механізм, стає містком до інтелектуального розуміння теми. Коли учень співпереживає матросу на палаючому броненосці, він автоматично запам'ятовує і назву битви, і її геополітичні наслідки, оскільки інформація набуває для нього ціннісного забарвлення. Слід враховувати особливості соціалізації дев'ятикласників. У цьому віці провідною діяльністю стає міжособистісне спілкування, тому найбільш ефективними є інтерактивні форми роботи: дискусії, дебати, рольові ігри (наприклад, «Геополітичне казино» або «Суд над генералами»). Колективне обговорення дозволяє підліткам висловити свою позицію, почути альтернативні думки та навчитися аргументувати свою точку зору [42, с. 56-60]. Гейміфікація навчального процесу через використання цифрових інструментів (Kahoot, StoryMap) також відповідає «цифровій природі» сучасних підлітків, знімаючи психологічну напругу перед складним академічним матеріалом та підвищуючи рівень залученості [32, с.80-85]. На нашу думку не варто ігнорувати когнітивний феномен «кліпового мислення», притаманний сучасному поколінню Z (зуммерів) та Alpha. Учні 9-х класів краще оперують короткими, візуально насиченими блоками інформації.

Це вимагає від учителя активного використання візуалізації — інфографіки, карикатур, відеохронік [32]. Проте методичне завдання полягає не в тому, щоб підлаштуватися під цей формат, а в тому, щоб використати його як точку входу для глибшої аналітики. Візуальний образ (карикатура чи плакат) має ставати не просто картинкою, а «проблемним стимулом» [26], який провокує підлітка до роздумів, порівняння та

висновків, сприяючи трансформації фрагментарних уявлень у цілісну історичну картину світу.

Отже, психолого-педагогічні особливості дев'ятикласників вимагають відходу від монологічного викладання історії Російсько-японської війни на користь діалогічних та дослідницьких стратегій. Враховуючи прагнення підлітків до критичного аналізу та їхню високу емоційну сприйнятливість, вчитель має акцентувати увагу на антропологічному вимірі конфлікту та деконструкції міфів. Це дозволяє не лише якісно засвоїти навчальну програму, а й сприяє розвитку особистісної суб'єктності учня, його здатності до емпатії та самостійного критичного мислення.

Успіх засвоєння теми забезпечується балансом між емоційним залученням (через мікроісторію) та інтелектуальним викликом (через аналіз пропаганди та дискусію). Використання мультимедійних технологій та гейміфікованих форматів навчання дозволяє гармонізувати академічний зміст із психологічними запитами сучасного підлітка, перетворюючи урок історії на простір для самореалізації та формування свідомого ставлення до минулого і теперішнього.

3.3. Формування критичного мислення учнів через аналіз історичних подій російсько-японської війни

У сучасній історичній освіті формування критичного мислення дев'ятикласників є пріоритетним завданням, оскільки саме в цьому віці закладаються основи медіаграмотності та здатності до самостійної деконструкції ідеологічних міфів [42, с.8-15]. Вивчення Російсько-японської війни 1904–1905 рр. надає унікальну методичну можливість для реалізації цього завдання через аналіз візуальних першоджерел, зокрема політичної карикатури та пропагандистського лубка [дод.4]. Робота з такими специфічними джерелами дозволяє вчителю продемонструвати

учням прірву між офіційною «фасадною» історією та реальною картиною військово-політичної кризи, що є класичним прикладом маніпулювання суспільною свідомістю в умовах збройного конфлікту.

Методика роботи з карикатурою на уроці історії базується на алгоритмі «бачити — розуміти — інтерпретувати». На початковому етапі аналізу вчитель пропонує учням деконструювати візуальні образи, що використовувалися російською пропагандою для дегуманізації японського ворога. Розглядаючи відомі лубочні картинки [26], де російський матрос або козак зображується як богатир-велетень, а японці — як дрібні, безпорадні та фізично неповноцінні істоти, учні вчаться ідентифікувати прийоми емоційного маніпулювання. Такий критичний розбір допомагає зрозуміти коріння «шапкозакидательства» [22; 23] та причини подальшого психологічного шоку в суспільстві, коли реальні поразки під Мукденом та Цусімою розбили штучно створений образ «непереможної сили». Окремим рівнем формування критичного мислення є зіставлення російських карикатур із тогочасними джерелами «іншої сторони» — японськими та європейськими візуальними наративами. Робота з карикатурами з японських журналів того часу (наприклад, видань Марумару Тімбу [38]) дозволяє учням побачити зовсім іншу перспективу: Японія як сучасна, технологічна нація, що протистоїть незграбному та відсталому «північному ведмедю». Це зіставлення вчить дев’ятикласників багатоперспективності історії, формуючи розуміння того, що будь-яке першоджерело є суб’єктивним та відображає інтереси конкретної сторони конфлікту. Учень перестає бути пасивним споживачем інформації, перетворюючись на дослідника, який порівнює факти та виявляє приховані підтексти.

Окрім карикатур, критичний аналіз текстових першоджерел — листів, щоденників та офіційних звітів — дозволяє реалізувати мікроісторичний підхід [2; 9; 10; 11]. Аналізуючи листи українських солдатів із маньчжурського фронту, учні вчаться виокремлювати в них «окопну

правду», яка радикально суперечила переможним реляціям генеральних штабів [22; 23]. Використання таких документів, як щоденники учасників війни, допомагає деконструювати міф про «загальноімперську єдність». Через критичний розбір его-документів учні доходять висновку про відчуженість українців від цілей цієї війни, що стало фундаментом для подальшої радикалізації суспільства. Такий підхід робить історію «живою» та зрозумілою на антропологічному рівні.

Отже, робота з карикатурами [26] та першоджерелами стає для учнів своєрідним тренажером з інформаційної гігієни. Вони вчаться розпізнавати засоби ворожої пропаганди, розуміти механізми створення образу ворога та оцінювати наслідки недооцінки опонента. Це не лише поглиблює знання про події 1904–1905 рр., а й формує життєво необхідні навички опору маніпуляціям у сучасному цифровому світі, де візуальні образи залишаються потужною зброєю в інформаційних протистояннях [34; 78-81].

Підсумовуючи, можна стверджувати, що аналіз першоджерел та карикатур на уроках історії є фундаментальним інструментом формування критичного мислення дев’ятикласників. Завдяки деконструкції візуальних образів пропаганди учні вчаться розрізняти факти та ідеологічні нашарування, усвідомлюючи роль медіаманіпуляцій у формуванні суспільних настроїв. Це перетворює вивчення Російсько-японської війни з пасивного заучування хронології на активний процес інтелектуального пошуку, де кожен документ стає об’єктом прискіпливої перевірки на достовірність та неупередженість. Такий методичний підхід сприяє формуванню історичної пам’яті, вільної від імперських стереотипів. Через «окопну правду» першоджерел та сатиричну гостроту карикатур учні отримують можливість побачити справжнє обличчя війни та зрозуміти логіку українського національного пробудження як реакції на крах імперських міфів. У результаті, вивчення теми стає базою для розвитку медіаграмотності, що дозволяє молоді не лише розуміти минуле, а й

критично оцінювати сучасні інформаційні потоки, зберігаючи інтелектуальну незалежність.

3.4. Використання мультимедійних технологій та візуальних об'єктів

Сучасна парадигма історичної освіти вимагає радикального переходу від репродуктивного відтворення дат і фактів до формування критичного мислення через роботу з візуальними та мультимедійними джерелами. У контексті вивчення Російсько-японської війни 1904–1905 рр. такий підхід стає особливо актуальним, оскільки ця війна була однією з перших у світовій історії, що отримала масштабне візуальне документування: від професійних фоторепортажів та першої фронтової кінохроніки до масової пропагандистської графіки. Використання мультимедійних технологій [32, с.100-128] на уроках історії дозволяє не лише активізувати пізнавальний інтерес дев'ятикласників, а й розв'язати ключову методичну проблему — візуалізацію віддаленого в просторі та часі конфлікту, який відбувався на периферії імперії, але мав тектонічні наслідки для українських губерній. Ключовим інструментом візуалізації у пропонованій методиці є робота з інтерактивними картами та сервісами типу StoryMap. На відміну від статичних атласів, мультимедійні карти дозволяють учням у динаміці простежити логістичний колапс імперії: від будівництва Транссибірської магістралі до трагічного шляху 2-ї Тихоокеанської ескадри навколо світу. Використання анімованих схем Мукденської битви чи Цусімського бою допомагає учням зрозуміти стратегічні помилки командування не як абстрактні пункти підручника, а як реальні просторові процеси. Це створює підґрунтя для критичного аналізу: чому при чисельній перевазі російська армія постійно втрачала ініціативу, і як географічний чинник (дистанція, бездоріжжя, логістичні розриви) впливав на моральний стан мобілізованих

українців, які опинилися в абсолютно чужому природно-кліматичному середовищі.

Окремим напрямом мультимедійної підтримки уроку є використання технології «цифрового наративу» через аналіз фотодокументалістики та кінохроніки. Співставлення парадних офіційних портретів адміралів із реальними світлинами солдатів у маньчжурських окопах дозволяє реалізувати антропологічний підхід, де війна постає не як «гра в солдатики», а як людська трагедія. Мультимедійна презентація, побудована на контрасті між «парадним фасадом» імперії та «окопною правдою», стає інструментом формування історичної емпатії. Використання коротких відеофрагментів тогочасної хроніки (наприклад, кадри виходу флоту з Лібави) створює ефект присутності, що значно підвищує рівень залученості учнів, для яких візуальний ряд є природним каналом отримання інформації. Це дозволяє трансформувати так зване «кліпове мислення» сучасної молоді в конструктивне русло аналізу та верифікації джерел.

Важливим аспектом інноваційної методики є деконструкція візуальної пропаганди (лубочних картинок, карикатур, плакатів) за допомогою інтерактивних інструментів, таких як ThingLink або Genially. Створюючи інтерактивні плакати, учні можуть «клікати» на окремі деталі пропагандистського зображення (наприклад, на зображення «ворога-японця» як дрібного шкідника), виявляючи приховані маніпуляції, расистські стереотипи та засоби дегуманізації противника.

Це перетворює учня з пасивного споглядача на активного дослідника-декодувальника, який самостійно викриває механізми впливу влади на суспільну свідомість. Таким чином, візуалізація перестає бути лише ілюстрацією до слів учителя, а стає повноцінним об’єктом критичного аналізу, формуючи навички медіаграмотності. Мультимедійні технології забезпечують ефективний зворотний зв'язок та інтерактивне оцінювання через гейміфікацію (сервіси Kahoot, Quizizz, Mentimeter). Проведення бліц-

опитувань у режимі реального часу дозволяє вчителю миттєво діагностувати рівень розуміння теми, а учням — отримати ігровий стимул до навчання, змагаючись у швидкості та точності відповідей.

Це знімає психологічний бар'єр перед складним матеріалом і робить урок динамічним. У підсумку, комплексне застосування візуалізації та мультимедіа на уроках історії України та всесвітньої історії дозволяє не просто «оживити» події 1904–1905 рр., а вибудувати цілісну систему історичних знань, де візуальний образ стає містком між далеким минулим та сучасним розумінням інформаційної гігієни [32, с.100-115].

Отже, можна стверджувати, що мультимедійні технології у викладанні теми Російсько-японської війни виступають не лише технічним допоміжним засобом, а потужним когнітивним інструментом, що дозволяє подолати абстрактність історичного матеріалу. Через інтерактивну візуалізацію та роботу з цифровими джерелами учні отримують можливість досліджувати війну як багатовимірний процес — від макрорівня геополітики до мікрорівня особистої долі солдата. Це забезпечує глибоку інтелектуальну залученість дев'ятикласників, перетворюючи урок історії на дослідницьку лабораторію, де формується здатність розрізняти історичну реальність і пропагандистські конструкції. Системне використання візуальних мультимедійних засобів сприяє розвитку медіакомпетентності учнів, що є однією з ключових вимог сучасної школи. Аналіз пропагандистських плакатів та кінохроніки початку XX століття через цифрові інструменти створює необхідну базу для розуміння сучасних інформаційних воєн та маніпуляцій. Таким чином, методика викладання, що базується на візуалізації, дозволяє не лише якісно засвоїти історичний контент, а й готує молодь до критичного сприйняття будь-якого візуального контенту, виховує стійкість до дезінформації та формує цілісну наукову картину світу.

Висновок до розділу

Узагальнюючи результати аналізу теоретико-методичних засад вивчення теми Російсько-японської війни 1904–1905 рр. у сучасній школі, можна стверджувати, що існуюче навчально-методичне забезпечення створює необхідний, проте лише рамковий фундамент для формування історичної свідомості учнів. Діючі програми та підручники зі всесвітньої історії для 9-го класу успішно висвітлюють глобальний геополітичний контекст та модернізаційний прорив Японії, проте залишають поза увагою «український вимір» конфлікту та антропологічну глибину подій. Виявлений методичний вакуум у питаннях інтеграції регіонального матеріалу та недостатня аналітична спрямованість завдань до візуальних джерел актуалізують потребу у впровадженні інноваційних підходів, які б дозволили учням сприймати цю війну не як далекий епізод, а як подію, що безпосередньо вплинула на долю їхнього народу та державотворчі процеси в Україні. Проведене дослідження психолого-педагогічних особливостей дев'ятикласників доводить, що ефективність навчання у цьому віці прямо пропорційна рівню емоційної та інтелектуальної залученості учнів. Враховуючи притаманний поколінню Z запит на критичне переосмислення авторитетів та схильність до візуального сприйняття інформації («кліпове мислення»), вчитель має відійти від трансляції готових істин на користь створення проблемних ситуацій. Використання методів деконструкції пропаганди, мікроісторичного підходу та інтерактивних технологій дозволяє гармонізувати складний академічний зміст із психологічними потребами підлітка. Це перетворює вивчення історії на процес формування особистісних смислів, де «сумнів» стає рушієм пізнання, а аналіз «окопної правди» — інструментом розвитку емпатії та соціальної відповідальності. Сучасний урок історії має бути побудований як дослідницька лабораторія. Тільки через поєднання глибокого аналізу першоджерел, врахування вікових особливостей учнів та використання мультимедійного

інструментарію можна подолати фрагментарність знань і забезпечити досягнення ключових компетентностей НУШ. Запропонована стратегія викладання теми Російсько-японської війни спрямована на виховання свідомого суб'єкта історії, здатного до критичного мислення та верифікації інформаційних потоків, що є критично важливим для формування стійкості до маніпуляцій у сучасному цифровому світі.

ВИСНОВКИ

Отже, за результатами проведеної роботи можемо обґрунтувати висновки:

1. Встановлено, що сучасна історична наука відійшла від суто мілітарного опису подій на користь комплексного аналізу, де воєнні дії розглядаються в нерозривному зв'язку з внутрішньополітичною кризою імперії та глобальними геополітичними трансформаціями початку XX століття.

2. Ступінь наукової розробки теми в сучасній історіографії та методичній науці — висвітлено геополітичні інтереси провідних держав світу та їх вплив на розгортання конфлікту на Далекому Сході. З'ясовано, що в сучасній історіографії відбувся перехід від імперських та радянських наративів, що героїзували або ідеологізували війну, до мультиперспективного бачення. Особливу увагу в новітніх дослідженнях приділено антропологічному повороту — вивченню долі людини на війні, що створило необхідне наукове підґрунтя для нашої методичної розробки. Досліджено ступінь наукової розробки теми в сучасній історіографії та методичній науці — висвітлено геополітичні інтереси провідних держав світу та їх вплив на розгортання конфлікту на Далекому Сході. Російсько-японська війна була першим системним зіткненням імперіалістичних інтересів у боротьбі за переділ світу. Поразка Російської імперії маркувала крах євроцентричного світу та появу нового лідера в Азії — Японії, що радикально змінила баланс сил на міжнародній арені та стала прологом до Першої світової війни.

3. Проаналізовано участь українців у подіях війни 1904–1905 рр., розкривши мікроісторичний та регіональний аспекти проблеми і вперше в межах шкільної методики акцентовано на регіональному та мікроісторичному аспектах участі українців у конфлікті. Встановлено, що мобілізаційний тягар на українські губернії та трагедія «чужої війни» на

Далекому Сході (де українці складали до 40% екіпажів флоту та значну частину піхоти) стали потужним каталізатором національного самоусвідомлення та розмивання лояльності до самодержавства.

4. З’ясовано психолого-педагогічні особливості засвоєння військово-історичного матеріалу учнями підліткового віку та здійснено компаративний аналіз програм та підручників. Таким чином порівняльний аналіз змісту освіти для 9-го класу виявив методичний розрив: при достатньому висвітленні геополітики спостерігається дефіцит «українського виміру» та антропологічного змісту. Підручники часто пропонують репродуктивні завдання до візуальних джерел, що не дозволяє повною мірою реалізувати потенціал теми для формування критичного мислення. Визначено, що для учнів покоління Z характерна висока швидкість візуального сприйняття («кліпове мислення») та запит на деконструкцію авторитетів. Це обґрунтовує необхідність відмови від пасивних методів навчання на користь проблемно-пошукових стратегій, які відповідають віковим особливостям підлітків та їхній потребі в емоційному залученні до історичного матеріалу.

5. Обґрунтовано ефективність використання візуальних джерел, карикатур та мультимедійних технологій як засобів формування критичного мислення учнів. Доведено, що робота з карикатурами, пропагандистськими плакатами та мультимедійними картами StoryMap перетворює учня з об'єкта впливу на активного дослідника. Деконструкція візуальних маніпуляцій початку XX століття є ефективним тренажером з медіаграмотності, що допомагає учням розпізнавати механізми сучасної інформаційної війни.

6. Розроблено методичні рекомендації та план-конспект уроку з використанням інноваційних методів навчання. Підготовлено авторську методику уроку-дослідження «Російсько-японська війна: глобальний злам та український вимір», яка базується на інноваційних методах («6

безкозирок мислення», «SMM-реконструкція», гейміфікація). Запропонований інструментарій дозволяє вчителю інтегрувати всесвітню історію з історією України, виховуючи свідомого громадянина з високим рівнем критичного мислення.

Завершуючи вивчення даної проблематики можемо констатувати, що нами здійснено комплексне дослідження теоретичних та практичних аспектів вивчення теми Російсько-японської війни 1904–1905 рр. у курсі всесвітньої історії 9 класу.

Новітня історична наука акцентує увагу на антропоцентричному вимірі, де війна розглядається не лише як зіткнення флотів, а як соціальна катастрофа. Теоретичне підґрунтя сучасної історичної освіти вимагає відмови від лінійного викладу фактів на користь формування компетентностей, що базуються на критичному аналізі воєнної історії та деконструкції ідеологічних міфів минулого.

Доведено, що російсько-японська війна була першим масштабним проявом глобальної кризи імперіалізму XX століття. Геополітичний аналіз засвідчив, що конфлікт став результатом зіткнення застарілої континентальної експансії Росії та модернізованого морського експансіонізму Японії.

Особливу увагу приділено українському аспекту: встановлено, що війна мала для українців виразний регіональний та соціальний характер. Через «окопну правду» Маньчжурії та Цусімську трагедію, де українці становили значну частку екіпажів, відбулося розмивання імперської лояльності, що перетворило зовнішню поразку метрополії на внутрішній поштовх до національного пробудження та революційних подій 1905 року.

Згідно з результатами третього розділу, присвяченого аналізу шкільної практики, виявлено певну диспропорцію між вимогами державних програм і наповненням підручників.

Хоча програми передбачають формування критичного мислення, підручники часто обмежуються репродуктивними завданнями, залишаючи поза увагою роль українських комбатантів та антропологічну глибино тема Російсько-японської війни 1904–1905 рру війни. Психолого-педагогічний аналіз дев'ятикласників (покоління Z) підтвердив, що успішне засвоєння теми можливе лише через залучення емоційно значущого матеріалу та інтерактивних форматів, які відповідають їхньому кліповому сприйняттю та прагненню до самостійної перевірки історичних фактів.

Розроблена методика використання мультимедійних технологій (StoryMap, інтерактивні плакати) дозволяє візуалізувати складні логістичні та стратегічні процеси війни, роблячи їх зрозумілими для сучасного учня. Створений план-конспект уроку з використанням інноваційних методів (SMM-реконструкція, «6 безкозирок мислення») демонструє, як інтеграція всесвітньої історії з мікроісторією українського солдата дозволяє досягти ключових цілей НУШ — виховання медіаграмотної особистості, здатної критично оцінювати маніпулятивні технології минулого та сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

Джерела

1. Апушкин В. А. Русско-японская война 1904–1905 г. : с рисунками и планами. (Москва, 1910). *Из истории русско-японской войны 1904–1905 гг.* : сб. матер. К 100-летию со дня окончания войны / авт.-сост. Е. М. Османов. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петерб. ун-та, 2005. 213с.
2. Дружинин К. И. Воспоминания о Русско-японской войне 1904–1905 гг. участника-добровольца. Санкт-Петербург, 1909. 504 с.
3. История русско-японской войны : у 6 т. / ред.-изд.: М. Е. Бархатов, В. В. Функе. Вильборг, 1907–1909.
4. Кладо (Прибой) Н. Л. Современная морская война: морские заметки о Русско-японской войне / под ред. А. Н. Щеглова. Санкт-Петербург : Тип. А. С. Суворина, 1905. 484 с.
5. Куропаткин О. М. Русско-японская война, 1904–1905: итоги войны / под ред. Н. Л. Волконского. Санкт-Петербург : Полигон, 2002. 525 с.
6. Летопись войны с Японией : [в 84 вып.] / ред.-изд. полк. Д. Н. Дубенский. Санкт-Петербург : Тов-во Р. Голике и А. Вильборг, 1904–1905. Вып. 84. 1700 с. : ил., портр., карт., планы.
7. Русско-японская война 1904–1905 гг. : в 9 т, 16 кн. / Военно-историческая комиссия по описанию русско-японской. Санкт-Петербург, 1910. URL: http://militera.lib.ru/h/apushkin_va/index.html (дата звернення: 10.05. 2026).
8. Семёнов В. Трагедия Цусимы : трилогія. Москва : Яуза ; Эксмо, 2008. 640 с.
9. Суворин А. Русско-японская война и русская революция. Маленькие письма (1904–1908). Москва : Алгоритм, 2005. 752 с.
10. Черкасов В. Н. Записки артиллерийского офицера броненосца «Пересвет». Санкт-Петербург : Бахкра, 2000. 150 с.

11. Шикуц Ф. И. Дневник солдата в Русско-японскую войну : в 2 ч. Москва, 2003. 232 с.

12. Японско-русская война 1904 г. *Энциклопедический словарь* / изд.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. Санкт-Петербург, 1904. Т. 41А : Яйцепровод – V. С. 797–803.

Література

13. Авилов Р. С., Аюшин Н. Б., Калинин В. И. Владивостокская крепость: войска, фортификация, события, люди. Владивосток : Дальнаука, 2013. Ч. 1 : Назло надменному соседу. 1860–1905 гг. 384 с.

14. Авилов Р. С., Аюшин Н. Б., Калинин В. И. Владивостокская крепость: войска, фортификация, события, люди. Владивосток : Дальнаука, 2014. Ч. 2 : Уроки Порт-Артура. 1906–1917 гг. 408 с.

15. Авилов Р. С., Аюшин Н. Б., Калинин В. И. Владивостокская крепость: войска, фортификация, события, люди. Владивосток : Дальнаука, 2016. Ч. 3 : Крепость трех измерений. 518 с.

16. Авилов Р. С., Аюшин Н. Б., Калинин В. И. Владивостокская крепость: войска, фортификация, события, люди. Владивосток : Дальнаука, 2014. Ч. 4 : Инженеры Владивостокской крепости: счастливые люди. 378 с.

17. Айрапетов О. Р. На пути к краху. Русско-японская война 1904–1905 гг. Военно-политическая история. Москва : Алгоритм, 2014. 496 с.

18. Баханов К. О. Інноваційні трансформації в сучасній шкільній історичній освіті : монографія. Бердянськ : Бердянс. держ. пед. ун-т, 2014. 312 с.

19. Быков П. Д. Русско-японская война 1904–1905 гг. Действия на море. Москва: Военмориздат, 1942. URL: https://surl.li/brrbxe (дата звернення: 12.03.2026).

20. Вотинов А. Японский шпионаж в русско-японскую войну 1904–1905 гг. Москва : Гос. военное изд-во Наркомата Обороны Союза ССР, 1939. 72 с.

21. Шевченко О. Гандзюк і Сафонов. Два царські генерали, які не зрадили присяги УНР. *Історична правда* : веб-сайт. 2011. 09 лют. URL: https://surl.li/yaosjg (дата звернення: 10. 05. 2026).

22. Громенко С. Війна, яка нічого не навчила. *Локальна історія*. 2023. 27 листоп. URL: https://surl.li/eutlkq (дата звернення: 25.05.2026).

23. Громенко С. Переможець не завжди отримує все. Урок російсько-японської війни для України. *LB.ua*. 2022. 30 верес. URL:https://surl.li/trovot (дата звернення: 25.05.2026).

24. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Всесвітня історія : підр. для 9 кл. закл. заг. серед. освіти. Харків : Ранок, 2022. 160 с.

25. Деревянко И. В. Русская разведка и контрразведка в войне 1904–1905 гг. *Японские деньги и русская революция: русская разведка и контрразведка в войне 1904–1905 гг.* / сост. И. В. Деревянко, Д. Б. Павлов, С. А. Петров. Москва : Прогресс ; Наука, 1993. С. 11–42.

26. "Желтолицые черти" проти козаків. Плакати часів російсько-японської війни. *Історична правда* : веб-сайт. 2011. 10 лют. URL: https://surl.li/xkneer (дата звернення: 10.05. 2026).

27. Золотарев В. А., Козлов И. А. Три столетия Российского флота : в 4 т. Санкт-Петербург : Полигон, 2004. Т. 2. 683 с. : илл.

28. История русско-японской войны 1904–1905 гг. / [Л. А. Зайцев, И. И. Ростунов, Ю. И. Чернов и др.] ; под ред. И. И. Ростунова. Москва : Наука, 1977. 384 с.

29. Ігнатьєв А. В. Зовнішня політика Росії наприкінці XIX — на початку XX століття (Російсько-японська війна, Антанта). Київ : Вища школа, 2004. 215 с.

30. Ильин С. В. Витте. Москва : Молодая гвардия, 2006. 511 с. (Жизнь замечательных людей ; вып. 995). URL: https://surl.li/hrmndy (дата звернення : 06.03.2026).

31. Левицкий Н. А., Быков П. Д. Русско-японская война. 1904–1905 гг. Изд. 2, исправл. Москва : Гос. военное изд-во Наркомата обороны Союза ССР, 1936. 383 с.

32. Макаренко А. С. Робота з візуальними джерелами на уроках історії. Київ : Шкільний світ, 2012. 128 с.

33. Мартін К. Російсько-японська війна 1904–1905 / пер. з англ. Москва : Центрполиграф, 2003. 223 с.

34. Мисан В. В. Багатоперспективність у викладанні історії як засіб формування історичного мислення учнів. *Нова педагогічна думка*. 2017. № 1. С. 78–81.

35. Мультатули, П. В. Русско-японская война 1904–1905 гг. / П. В. Мультатули, К. А. Залесский. — М. : ФИВ, 2015. — 816 с. — (Книжная серия РИСИ).

36. Оскотский З. Г. Шимоза: исторический очерк // «Нева» : литературный журнал. — 2001. — № 1. — С. 142–159. URL:https://surl.li/rmhdec (дата звернення: 10.05. 2026)

37. Панченко О. І. Полтавська діаспора. Велика енциклопедія — Лохвиця, Полтавщина, Україна, Европа, Австралія, Америка... — Українці, московити, євреї... : Біографічні інформації, нариси, статті, рефлексії, есеї, довідки, листи / авт. та упоряд. О. І. Панченко. — Гадяч : Видавництво «Гадяч», 2021. — 1000 с. : іл.

38. Пивоваров С. 121 рік тому в Росії хотіли відволікти народ і підняти престиж влади «маленькою переможною війною» з Японією. *Бабель* : сайт. 2025. 06 лют.

URL: https://surl.li/waakju (дата звернення: 10.05. 2026).

39. Пометун О. І. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2004. 456 с.

40. Пометун О. І. Розвиток критичного мислення учнів на уроках історії: практ. посіб. Київ : Генеза, 2012. 192 с.

41. Свечин А. А. Эволюция военного искусства: с древнейших времен до наших дней : в 2 т. Москва ; Ленинград : Гос. изд-во. отд. военной литературы, 1927–1928. Т. 2. 385 с.

42. Терно С. О. Методика розвитку критичного мислення учнів у процесі навчання історії. Запоріжжя : Запоріз. нац. ун-т, 2012. 70 с.

43. Федоров, В. А. История России. 1861–1917 : учебник для вузов / В. А. Федоров. — 2-е изд., перераб. и доп. — Москва : Юрайт ; Высшее образование, 2009. — 482 с. : карты.

44. Фрейман Г. О. Структура та методика сучасного уроку історії. Харків : Основа, 2008. 124 с.

45. Шишов А. В. Россия и Япония. История военных конфликтов. Москва : Вече, 2001. 576 с. (Военные тайны XX века).

46. Щупак І. Я. Всесвітня історія : підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти. Київ : Оріон, 2022. 192 с.

47. Asakawa K. The Russo-Japanese Conflict: Its Causes and Issues. Boston ; New York : Houghton, Mifflin and Company, 1904. 383 p. URL:https://surl.li/qaxxfy (дата звернення: 13.05.2026)

48. Connaughton, R. The War of the Rising Sun and the Tumbling Bear: A Military History of the Russo-Japanese War, 1904–05 / R. Connaughton. – London ; New York : Routledge, 1988. – 290 p. URL: https://surl.li/owgpqc (дата звернення: 05.03.2026)

49. Nish, I. The Origins of the Russo-Japanese War / Ian Nish. — London ; New York : Longman, 1985. 274 p. URL:https://surl.lt/qfwykh (дата звернення: 18.03.2026)

50. The Russo-Japanese War, 1904–1905 / Historical Section of the German General Staff. Berlin : Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 1908.p. URL: https://surl.li/dhuhfj (дата звернення: 18.03.2026)

51. Togo Kichitaro. The Naval Battles of the Russo-Japanese War. Tokyo : Gogakukyokwai, 1907. 482 p. URL: https://surl.li/bsptpf (дата звернення: 18.03.2026).